

# Wonen en werken op waardevol erfgoed

Het boerenerv is een schatkamer voor de archeoloog. De informatie in de bodem vertelt de geschiedenis van de bewoners en de streek. In het kleigebied van Noord-Nederland is de situatie voor de archeoloog wel heel gunstig, omdat hier veel erven zeer lang bewoond en steeds verder opgehoogd werden. Zo konden erven die op het vlakke land lagen (vlaknederzettingen), in huisterpen veranderen. Die konden vervolgens op hun beurt samengroeien tot heuse dorpsterpen. Toen eenmaal de eerste dijken waren aangelegd, was de boer niet meer gebonden aan zijn verhoogde oude erf en kon hij naar de rand van de terp verhuizen of de terp zelfs helemaal verlaten om in het vlakke land te gaan wonen. Van elk van deze situaties heeft RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) het afgelopen anderhalf jaar voorbeelden in Friesland onderzocht, waarbij telkens bleek hoe waardevol de ondergrond van boerenerven kan zijn.

Gilles J. de Langen, Timo M. Perger, Maarten H. Wispelwey

Het onderzoek dat RAAP in opdracht van de provincie Friesland uitvoert, vindt plaats in het kader van het project 'Bescherming op Maat' dat moet leiden tot een betere bescherming van het Friese bodemarchief. Dit project werd bij de lezers van Noorderbreedte geïntroduceerd in het vijfde nummer van 1993.

## Een vlaknederzetting bij Lions

Aanleiding voor de verkenning die RAAP in juli 1993 uitvoerde vlak naast boerderij Bolland bij Lions, waren de scherven waar de bewoner van de boerderij op stuitte bij het verwijderen van een oude mestput (foto 1). De nederzetting waaruit de scherven afkomstig waren, bleek niet op een terp te liggen, maar direct op de kweider. Een dergelijke niet verhoogde woonplaats noemen we een vlaknederzetting. Lions ligt in het knipkleigebied van Westergo. Van de bewoning in dit gebied is nog maar nauwelijks iets bekend. Er zijn maar weinig opgravingen verricht. Gezien het beperkte budget voor de archeologie in Friesland is niet

te verwachten dat dit snel zal veranderen. Toch is het mogelijk om zo nu en dan waarnemingen te doen. Wanneer men bij toevallig blootgelegde sporen met name let op afvalkuilen, kan in korte tijd een schat aan informatie worden verkregen. Het nut van gericht uitgevoerde korte verkenningen is te Lions aangetoond.

Omdat in Lions de mogelijkheid ontbrak om de vlaknederzetting over zelfs maar een minimale oppervlakte te onderzoeken, werden alleen de profielen van de ingraving bestudeerd (afbeelding 1). Op grond daarvan kon worden vastgesteld dat de nederzetting slechts korte tijd bewoond is geweest en nadien overslibd raakte. Van de bewoning zelf zijn slechts verschillende sloten en afvalkuilen teruggevonden. Besloten werd om de rijkste afvalkuil uit te graven. Botten en scherven werden geborgen. Uit de kuil werden monsters genomen voor paleobotanisch- en mijtenonderzoek. Een groot grondmonster werd uitgespoeld op een 1-mm-zeef.

Het aardewerk stamt uit het tijdvak 50 voor Chr. tot 50 na Chr. Het gaat hoofdzakelijk om scherven van middelgrote en grote inheemse potten. Een aantal potten draagt een zogeheten streepbandversiering. Elders uit de nederzetting komt een aardewerken lepel. Het is voor het eerst dat zo'n lepel in Friesland in een goed dateerbare context is aangetroffen. Twee scherven zijn van een Romeinse amphoor, die geïmporteerd moet zijn uit Romeins gebied.

De botten uit de afvalkuil zijn afkomstig van in totaal acht runderen van verschillende leeftijden, die waarschijnlijk aan een ziekte gestorven of om hun ziekte afgemaakt zijn. Verder werden er nog resten van schapen, varkens en paarden aangetroffen. Ook vogels en muizen waren vertegenwoordigd.

De onderzochte slakken, mijten en insecten uit één van de monsters tonen aan dat de nederzetting heeft gelegen in een nat en open landschap waarop de zee een duidelijke invloed had. Dit wordt bevestigd door paleo-

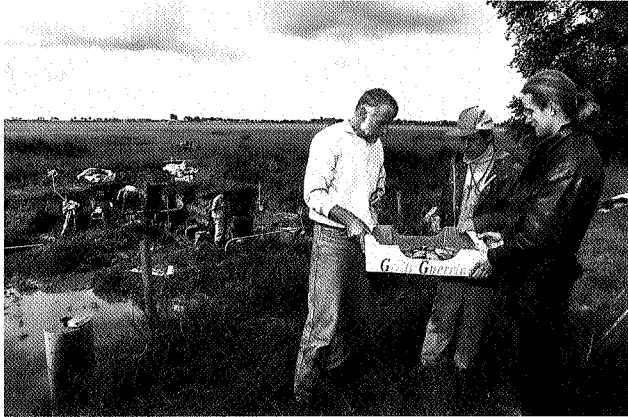


Foto 1 De bewoner van Bolland, H. Wijma (midden), overhandigt de eerste doos met door hem gevonden scherven aan RAAP-projectleider G.J. de Langen (rechts). Dat gebeurde in aanwezigheid van Y. Loff (links) van Natuurmonumenten, de eigenaar van het perceel. Op de achtergrond zijn medewerkers van RAAP bezig met het bestuderen van de profielen. Foto Het Hoge Noorden/Jacob van Essen



Foto 2 Het vlak te Hempens-Zuiderburen op 29 september 1992. Foto RAAP

botanisch onderzoek van een ander monster, waarin resten van zoutminnende planten werden aangetroffen. Van de 1-mm-zeef kwamen enkele verkooldde graankorrels. Of het graan ter plekke is verbouwd, moet toekomstig onderzoek nog uitwijzen.

Aanvullend booronderzoek rond de mestput leerde dat de bewoningslaag zich tot ruim buiten de versterking uitstrekt. Op grond van de boorgegevens kan worden aangenomen dat de nederzetting op een licht verhoogd deel van de kwelder heeft gelegen. Mogelijk lag deze verhoging aan een geultje, dat voor een gunstige afwatering gezorgd zal hebben.

De aanwezigheid van een vlaknederzetting laat zich op grond van het huidige landschap niet vermoeden. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat er een verband is tussen de bewoning uit het jaar 0 en de huidige bewoning (boerderij Bolland). Dit is niet verwonderlijk. Van meer plaatsen in het knipkleigebied is bekend dat er rond het jaar 0 bewoning plaats vond, zonder dat er ooit later in de tijd bewoning op volgde. Hedentendage liggen deze vlaknederzettingen onder een pakket klei verborgen en komen hooguit bij graafwerkzaamheden aan het licht.

#### De terp Zuiderburen bij Hempens

In het knipkleigebied van Oostergo verrichtte RAAP in september 1992 een kort onderzoek op de terp Zuiderburen bij Hempens. De terp is in het verleden bijna volledig voor commerciële doeleinden (winning terpaarde) afgegraven. Slechts dankzij de aanwezigheid van twee boerderijen aan de noord- en de zuidkant van de terp bleven kleine restanten behouden. Het onderzoek werd mogelijk dankzij de bereidwillige medewerking van de boer aan de noordkant van de oorspronkelijke terp, die op zijn erf een nieuwe schuur liet bouwen. In de bouwput waren tal van sporen en scherven zichtbaar, die RAAP net op tijd heeft kunnen vastleggen en inzamelen (foto 2).

Het vlak in de bouwput toonde de ingraven van Laat-Middeleeuwse sloten en kuilen, die hoogstwaarschijnlijk bij de voorganger van het huidige erf hebben gehoord. De sloten doorsneden een veel oudere ophogingslaag. Deze was zeer rijk aan scherven uit de tweede/derde eeuw na Chr. In het vlak werden bovendien enkele goed geconserveerde metalen voorwerpen gevonden die eveneens uit de Romeinse tijd stammen: drie mantelspelden (afbeelding 2), een kledingnaald en een munt ('Sestertius'). Tijdens het onderzoek werden ook nog enkele scherven gevonden die ouder waren

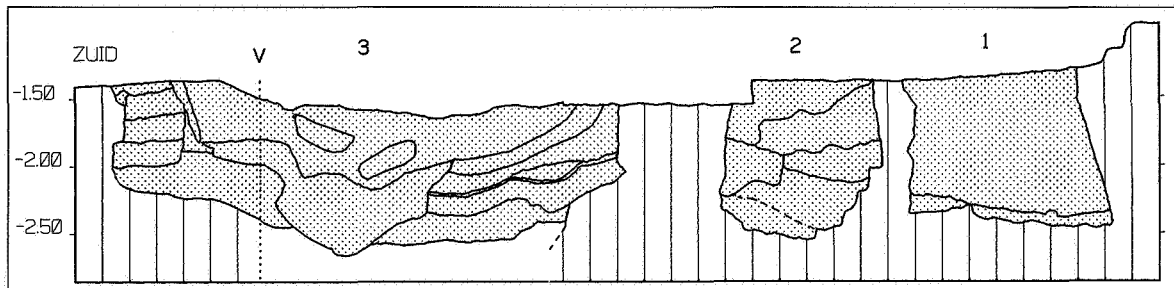
(rond de 1e eeuw).

Uit het onderzoek is duidelijk gebleken dat er in de ondergrond van het erf nog tal van sporen zijn, die veel kunnen vertellen over de bewoningsgeschiedenis van de terp en de directe omgeving. Dit is dus een mooi voorbeeld van hoe een erf conserverend kan werken en veel waardevoller kan zijn dan een buitenstaander wellicht zou denken.

De gegevens passen goed in het algemene beeld dat de bewoning in het lage gebied rond Hempens in de Laat-Romeinse/Vroeg-Middeleeuwse tijd onderbroken is geweest. De nieuwe bewoners zullen hun erven later graag op de oude terp hebben aangelegd, omdat deze al iets hoger lag ten opzichte van de omgeving. Sindsdien is de terp Zuiderburen continu bewoond geweest.

#### De terpencluster van Dongjum

De onderzoeken in Lions en Hempens zijn duidelijke voorbeelden hoe direct onder moderne erven oude voorgangers kunnen liggen. In Dongjum daarentegen vinden we de moderne erven juist niet op de oudst bewoonde plaatsen. Daar verschoof de bewoning uiteindelijk van de top naar de rand van de terp. Dit vormde de voorlopig laatste schakel in een lange geschiedenis.



Afb. 1 Profieltekening op basis van het onderzoek naast boerderij Bolland bij Lions. Van de drie ingravingen werd de linker (nummer drie) nader bestudeerd. Tekening RAAP

De terpencluster van Dongjum ligt op de kwelderwal die loopt van Wijnaldum naar Berlikum. Deze wal raakte pas omstreeks de tweede/derde eeuw bewoond. Hoe de wal er toen precies heeft uitgezien, is nog niet bekend. Wel is duidelijk dat de wal even ten westen en oosten van Dongjum onderbroken is geweest door prielen. Hoe hoog de wal boven de rest van de kwelder uitstak, is evenmin bekend. Het is niet uit te sluiten dat het in feite maar om een bescheiden verhoging ging. In de Romeinse tijd bestond de terpengroep van Dongjum waarschijnlijk uit een rij van op enige afstand van elkaar gelegen huisterpen (afbeelding 3). Deze waren veel kleiner en een stuk steiler dan de huidige terpen. Ze lagen langs de noordrand van de kwelderwal, op het hoogste deel en vrijwel direct aan het water, en dus op de plaatsen met de beste afwateringsmogelijkheden. Ook de akkers lagen op de kwelderwal, tussen en ten zuiden van de terpen. Ze waren mogelijk toen al iets kunstmatig opgehoogd, wat de afwatering verbeterde. Om de akkercomplexen liepen wellicht lage zomerdijkjes, die het gewas tegen het zilte water moesten beschermen. Ten zuiden van de erven en de akkers strekten zich de weiden uit waar gehooïd en vee gehouden werd. Dat de bewoners van de terpencluster bij Dongjum beslist niet geïsoleerd leefden, blijkt wel uit de gevonden munten en aarde-

werkfragmenten, die uit het Romeinse Rijk geïmporteerd moeten zijn. Mogelijk zijn deze eerste bewoners op het eind van de Romeinse tijd vertrokken. Bewoning gedurende de vroegste Volksverhuizingstijd is nog niet aangetoond. De oudste bewoningssporen uit de Vroege Middeleeuwen stammen eerst uit de vijfde eeuw. De opnieuw bewoond geraakte huisterpen werden in de Vroege Middeleeuwen verder uitgebreid, vooral aan de zuidzijde, en groeiden ook steeds meer naar elkaar toe. De terpen boden behalve aan erven ook plaats aan tuinen en mogelijk zelfs akkers. Langs de zuidzijde van de terpenrij strekte zich een rij van verhoogde akkers uit. Sinds de Volle Middeleeuwen vormen de terpen en akkers samen een aaneengesloten geheel (afbeelding 4).

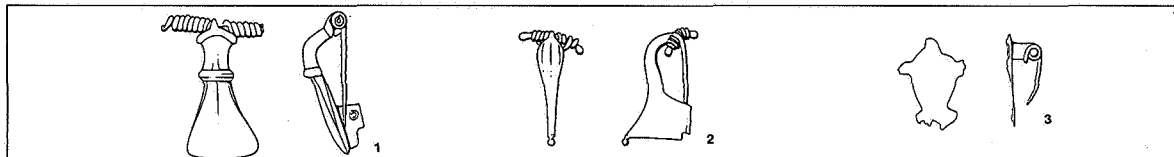
De meeste erven schoven tegen het einde van de Volle Middeleeuwen op naar de randen van de terpen, waar ze zich vandaag de dag nog altijd bevinden (foto 3). Ze kwamen zo dicht bij de scheidslijn tussen akker (kwelderwal) en weidegebied te liggen. Het vee hoefde niet langer de terp op. Die kwam volledig voor akkerbouw beschikbaar. Een enkele boer ging zelfs helemaal middenin het weidegebied achter de kwelderwal wonen. De terpencluster van Dongjum is de laatste twee eeuwen niet onbeschadigd doorgelopen.

Dit neemt niet weg dat de terpen nog steeds uiterst waardevol zijn en zeker ook bescherming verdienen. Booronderzoek heeft aangetoond dat de terprestanten uit fraaie ophoofdingen bestaan, die veel archeologische resten bevatten.

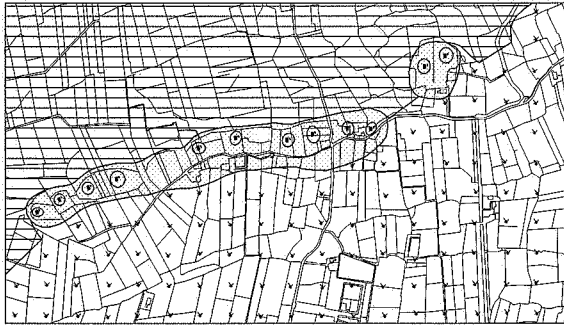
De nog goed zichtbare terpen vormen een fraai complex met een hoge landschappelijke waarde. De moderne erven zijn daarin waardevol als getuigen van de voorlopig laatste fase in een lange bewoningsgeschiedenis.

#### Het boerenerv anno 1994

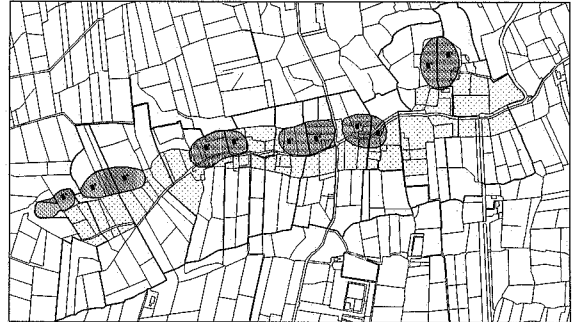
De beschreven voorbeelden maken duidelijk dat huidige en voormalige boerenerven in het kleigebied van Noord-Nederland onze aandacht verdienen. De interesse die de huidige bewoners of gebruikers van de erven voor hun voorgangers hebben, berust niet alleen op een algemene belangstelling voor de geschiedenis van de streek. De huidige boer is in zijn vak een directe collega van de bewoner van toen. Bovendien is hij ook nog eens de beheerder van de 'erfenis' die deze oudste Friezen in de bodem hebben achtergelaten. Dit laatste is een mooie taak: ze mogen de bewaarders zijn van het bodemarchief vol gegevens over de herkomst van onze huidige cultuur. Ze verdienen daarvoor brede maatschappelijke waardering, vooral ook omdat deze taak de bedrijfsvoering er niet altijd eenvoudiger op maakt. Nb



Afb. 2 De mantelspelden van Hempens-Zuiderburen. Tekening M.A. Weijns, Rijksuniversiteit Groningen



Afb.3 De terpencluster bij Dongjum in de Romeinse tijd geprojecteerd op de kadastrale kaart uit 1832. Op de kwelderwal (puntarcering) zijn de huisterpen aangegeven. Ten noorden van de kwelderwal lag het waddegebied (streeparcering). Aan de zuidkant lagen weidegronden. Computertekening RAAP



Afb.4 Dezelfde terpencluster als in afbeelding drie, maar nu in de Volle Middeleeuwen (opnieuw geprojecteerd op de kadastrale kaart uit 1832). De terpen zijn nu veel groter (fijne puntarcering) en de boeren hebben verhoogde akkers aangelegd tussen en aan de zuidkant van de terpen (grove puntarcering). Met de dikke lijnen zijn de grenzen van de afzonderlijke bedrijfseenheden aangegeven. Elke boer had een stukje van het lager gelegen gebied ten noorden van de kwelderwal, een deel van de terp en de kwelderwal zelf en een stuk van het weidegebied zuidelijk van de kwelderwal. De reconstructie is gebaseerd op de verkaveling van het gebied en de gegevens over de verspreiding van de bezittingen zoals die te vinden zijn in de Prekadastrale Atlas van de Fryske Akademy. Computertekening RAAP



Foto 3 De boerderij links op de foto staat aan de oostkant van één van de terpen van de cluster ten westen van Dongjum. De rechter boerderij staat aan de zuidwestzijde van de terp. Deze plaats hebben de boerderijen pas na of op het eind van de Volle Middeleeuwen gekregen. Voordien stonden voorgangers van deze boerderijen midden op de terp. Foto: Winfried Walta, Provincie Friesland